

УДК 159.9

СЕРДЮК Л. З.

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України (м. Київ)

САМОТВОРЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЦІЛІСНИЙ САМОДЕТЕРМІНОВАНИЙ ФЕНОМЕН

У статті розкрито психологічні засади та системогенез самотворення особистості. Встановлено, що самотворення особистості, як самодетермінований феномен, зумовлюється та опосередковується комплексом взаємопов'язаних параметрів особистості, зокрема цінністю саморозвитку, цілісністю сприйняття життєвого шляху, самоприйняття тощо. Виявлено структурні характеристики та динамічні особливості самотворення особистості як самодетермінованої системи, базисними параметрами якої визначено: потребу у саморозвитку, самоприйняття та життєву перспективу особистості.

Обґрунтовано доцільність цілісного вивчення закономірностей процесу самотворення особистості через її особистісне та ціннісно-сислове опосередкування.

Ключові слова: самотворення, самореалізація, саморозвиток, синергія, детермінація, самодетермінація, чинники самотворення, самоздійснення.

Постановка проблеми. Феномен самотворення особистості належить до трансцендентальних психолого-філософських категорій, таких, що знаходяться поза межами її свідомості і пізнання. Зокрема К. Ясперс вважав, що шлях трансценденції – це шлях від того, що можна охопити розумом, до того, що виходить за його межі, а екзистенціалісти А. Камю і Ж.-П. Сартр називали трансцендентне тим, через що здійснюється людська свобода, і що є необхідною умовою спонтанного творення людиною самої себе.

У діалектиці трансцендування важливим є те, що процес трансцендування не робить людину іншою, вона не стає іншою, а навпаки, трансцендування втримує людину, укріплює її на правах істоти «вірної», «міцної». Отже, саме через трансцендування людини стверджуються її можливості бути собою, зберігати свою ідентичність, автентичність, пізнавати себе та самореалізуватися. Діалектика трансцендування дає можливість осмислити співвідношення процесів творчості і самотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. М. Й. Боришевський, який заклав комплексні основи дослідження цього феноме-

ну в українській психології, визначив самотворення як процес вибудовування себе, своєї самості задля досягнення згоди з собою [2]. Цей процес, на його думку, виступає онтологічною категорією, у контексті котрої усвідомлюються альтернативи та перспективи збереження і розвитку буття людини як вищої істоти, а умовою чи принципом самотворення виступає духовність особистості як основа для її сходження до найвищих ціннісних інстанцій.

Суттєвою особливістю самотворення М. Й. Боришевський вважав специфіку контролю цього процесу: з огляду на те, що важливою метою самотворення є збереження ідентичності особистості, оскільки людина контролює зміни у часовому континуумі, який охоплює її минуле, сучасне та майбутнє як суб'єкта самотворення. Він вважає процес самотворення самосуб'єктною активністю особистості, яка передбачає відносно високий рівень її розвитку, зокрема вагому представленість у її структурі таких утворень, як моральні переконання, сформованість світоглядних та інших орієнтацій – складників системи духовності, наявність структурованої «Я-концепції», розвиненість системи саморегуляції та деяких інших компонентів, що засвідчують достатньо високий рівень розвитку особистості як відкритої соціально-психологічної системи, що перебуває у стані постійного саморозвитку. Ми погоджуємося з визначенням зазначених характеристик, як суттєвих складових феномену самотворення. Проте чинники та умови ініціації, динаміки та результативності процесу самотворення особистості потребують детального вивчення, встановлення особистісного модусу самотворення, особливостей його детермінації та самодетермінації, що і є **метою** цієї статті.

Крім того, необхідне визначення суттєвих відмінностей між поняттями «самотворення» та близькими за сутністю, однак не тотожними йому понять: «самоздійснення», «самовиховання», «самовдосконалення», «саморозвиток», «самореалізація» тощо.

Досягнення поставленої мети передбачає дослідження інтегральної інстанції психічного відображення і регуляції, яка управляє функціональними ресурсами і можливостями свідомості особистості. Такою інстанцією, що координує та інтегрує її психічні функції, розподіляє ресурси психічної регуляції, розставляє пріоритети в активності, безумовно, є *суб'єкт*.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-яке психологічне дослідження покликане аналізувати свій предмет як

частину цілісного системного апарату психічного відображення, у центрі якого розміщений суб'єкт. Як зазначено А. В. Брушлінським, «розмаїття та єдність різних, суперечливих психічних явищ об'єктивно виступають і тому вивчаються наукою як система якостей певного суб'єкта. Тим самим *цілісність* індивідуального суб'єкта є об'єктивною підставою для цілісності, системності всіх його психічних процесів, станів і властивостей. Такий вихідний онтологічний план розгляду проблеми. Він закономірно визначає гносеологічну та епістемологічну основи її розв'язання [3].

Особистість людини є носієм певних загальних якостей і типологічних особливостей, а це означає, що конкретну особистість можна співвіднести з деякою спільністю. У цьому сенсі особистість має свою об'єктивну сутність, що випереджає спосіб буття, екзистенції цієї особистості, її конкретної життєдіяльності [8]. Разом з тим, як зазначає Н. І. Сарджвеладзе, особистість як суб'єкт діяльності й екзистуючу істоту не слід перетворювати в предмет пізнання (тобто позитивістськи орієнтований спосіб пізнання), тому що у такому випадку суб'єкт утрачає свою суб'єктивність, перетворюється у свою протилежність. Особистість людини складно категоризувати, вона не є вираженням певної загальної сутності; вона – унікальна, її важко типізувати і розглядати у рамках причинно-наслідкових зв'язків, їй властива *недетермінована, спонтанна активність*.

Будучи учасником спільної діяльності з іншими людьми, особистість змінюється і розвивається через спілкування та взаємодію. Для цього вона повинна бути активною, перебувати у постійному процесі самопізнання, проблемно ставитися до себе та оточення, що, згідно зі В. В. Століним, є наявністю «конфліктного змісту «Я», який відображає зіткнення різних життєвих ставлень суб'єкта, мотивів і діяльностей [9]. Отже, характерне для людини прагнення належати до певної спільності людей, «бути як інші», виявляти соціальну ідентичність – явище багатоаспектне. Разом з тим, має місце і заслугове аналогічного розгляду опозиційне прагнення – «бути самим собою». Саме проблеми особистісного становлення, реалізації особистісних можливостей і досягнення самості («бути самим собою») є предметом теорій особистості К. Роджерса та А. Маслоу, які розкривають нам ракурс дослідження проблеми самотворення особистості; особи-

стість, таким чином, представляється не тільки як дещо, що перебуває у процесі розвитку, але і як суб'єкт, що усвідомлено прагне до *саморозвитку та самореалізації*, а особистісний спосіб буття означає не тільки і не стільки те, наскільки людина автономна, але й наскільки вона *прагне* до автономності і самостійності.

Проте самотворення особистості як один з найвищих рівнів її особистісного становлення ініціюється, детермінується і регулюється далеко не лише прагненнями. Як свідчать надбання теоретиків соціально-когнітивного напрямку, поведінка людини регулюється складною взаємодією між внутрішніми чинниками (віра, очікування, самосприймання) та чинниками оточення, тому при розгляді поведінки слід брати до уваги такі когнітивні компоненти особистості, як сприймання, очікування і цінності [1]. Згідно концепції самоефективності А. Бандури, привабливість результату і віра у позитивний результат недостатні для запуску мотивації суб'єкта. Необхідна також *віра у свої можливості*, як достатні для того, щоб упоратися з цим видом діяльності. Тому самоефективність, що полягає у тому, наскільки компетентною та впевненою почуває себе людина, виконуючи певну справу, є центральною і важливою детермінантою людської поведінки.

Діяльність досягнення передбачає також наявність умов, при одночасній присутності котрих дії сприймаються самим суб'єктом чи особами, що спостерігають за ним, як складові діяльності досягнення [10]. Такими умовами, згідно з Х. Хекхаузенем, є: діяльність повинна залишати після себе відчутний результат; результат діяльності повинен оцінюватися якісно чи кількісно; вимоги до оцінюваної діяльності повинні бути адекватними, тобто щоб діяльність могла завершитися успіхом; діяльність повинна бути бажаною для суб'єкта і її результат повинен бути отриманий ним самим.

Отже, основою прагнення особистості до самореалізації, як базисного для процесу її самотворення, погоджуючись з концепціями К. Роджерса та А. Маслоу, можна визначити безперервний пошук особистісного росту. Ці теоретики гетеростаза вважали, що люди, відповідно до своєї природи, постійно шукають нові стимули і можливості випробувати свої сили, щоб досягти самореалізації. Завдяки цій мотиваційній тенденції і здійснюється розвиток особистості.

На противагу таким уявленням, теорії особистості, створені прихильниками гомеостазу, можуть пропонувати як предмет дослідження зміст і розмаїтість основних потреб людини чи її інстинктів; різні особистісні механізми, що виробляються з метою *зниження напруги*, створюваної потребами; а також процеси, що забезпечують становлення механізмів зниження напруги. У той час, як у теоріях особистості гетеростатної орієнтації будуть підкреслюватися *інтеграція мотивів* людини, підпорядкованих завданням самореалізації, спрямованості у майбутнє, а також різні засоби, завдяки яким люди досягають особистісного зростання і самореалізації.

Як цілісна психологічна система, людина знаходиться не в протиставленні об'єктивному світу, а в єдності з ним, з тією його частиною, що має для неї значення, зміст, *цінність*. Систему ціннісних орієнтацій особистості, таким чином, можна розглядати як підсистему більш широкої системи, яка описується як «життєвий світ людини», «образ світу», що має, у свою чергу, складний і багаторівневий характер. За словами Б. Ф. Ломова, «ціннісні орієнтації, як і будь-яку психологічну систему, можна представити як багатомірний динамічний простір, кожний вимір якого відповідає певному виду суспільних відносин і має для кожної особистості різне значення» [5].

Одним з найважливіших чинників *мотивації самореалізації* людини є її *ставлення до себе* (самоствавлення). Аналіз психологічних механізмів формування глобальної самооцінки дозволяє, вслід за І. С. Коном, стверджувати, що в її підставі виявляються такі процеси, як засвоєння суб'єктом зовнішніх оцінок (це може бути і безпосереднє віддзеркалення чужих оцінок, та орієнтація на того, хто генералізує іншого), соціальне порівняння за ознаками «краще-гірше» або «схожий-несхожий» і самоатрибуція, коли людина формує ставлення до себе та свої внутрішні стани, спостерігаючи й оцінюючи свою поведінку у різних ситуаціях [4].

Самоствавлення як властивість особистості найтіснішим чином пов'язане з цілями її життя та діяльності, з її ціннісними орієнтаціями, і є найважливішим чинником утворення та стабілізації її єдності. Будучи стійкою особистісною рисою, самоствавлення тісно пов'язане з іншими властивостями особистості, особливо волею. Воно впливає на формування змісту, структури і фор-

ми прояву цілої системи психологічних особливостей особистості. Самоставлення людини значною мірою визначає оцінку навколишньої дійсності, формування уявлень про світ і себе самого, забезпечує прогнозування своєї соціальної ефективності та ставлення до себе навколишніх, регулює міжособистісні взаємини, постановку і досягнення цілей, впливає на процеси саморозвитку і самореалізації та, на ряду з соціальним статусом й установкою особистості до зовнішнього світу, становить зміст системи «особистість–соціальний світ» і є однією зі структурних одиниць диспозиційного ядра особистості.

Ще однією важливою індивідуальною характеристикою людини, що опосередковує процес її саморозвитку та самореалізації, є перспектива майбутнього – показник того, якою мірою і яким чином очікуване хронологічне майбутнє стає частиною теперішнього життєвого простору (Ж. Нюттен). Перспектива майбутнього виникає з мотиваційних процесів цілепокладання. Часова перспектива означає інтеграцію минулого, теперішнього і майбутнього у психологічному життєвому просторі людини. Відповідно, індивідуальні відмінності у перспективі майбутнього виявляють вплив на мотивацію – на спрямованість до цілей, оскільки ціль людини включає її очікування у майбутньому (Ж. Нюттен, К. Левін), оскільки відомо, що велика перспектива майбутнього означає менше цілей у близькому майбутньому та спрямованість на цілі у далекому майбутньому, менше виражене бажання негайного задоволення цілей.

Виходячи зі сказаного вище, стає очевидним, що *мотивація самотворення особистості*, як система, асимілює потенціал метасистеми «особистість», в яку онтологічно включена. Оскільки особистість включена у ще більш загальну систему – ціннісне середовище, то, у свою чергу, асимілює також і її потенціал. А генеза нових мотивів здійснюється не лише від потребнісної сфери, але й від особистісних та ціннісно-сміслових структур, утворень, процесів тощо. Особистість у цілому та її компоненти набувають можливості виконувати функції мотивів, що є основою її самовдосконалення та самотворення. Саме характер мотивів, що лежать в основі діяльності, визначають спрямованість і зміст активності особистості, її включеність, осмисленість, задоволеність. При цьому задоволеність собою та своїми результатами

забезпечують переживання осмисленості, важливості цього процесу і є джерелом подальшого самовдосконалення та самореалізації.

Таким чином, самотворення особистості, як само детермінований феномен, зумовлюється та опосередковується комплексом взаємопов'язаних параметрів особистості, зокрема цінністю саморозвитку, цілісністю сприйняття життєвого шляху, самоприйняття тощо. Базисними векторами моделі процесу самотворення особистості є потреба у саморозвитку (самореалізації), самоприйняття та життєва перспектива особистості.

Прагнення до самореалізації, будучи автономним психічним механізмом, енергетично забезпечуваним взаємопосиленням напруг різних дефіцитарних потреб (на користь біологізаторських теорій), підкріплюється і підсилюється особистісними і соціальними у своїй основі потребами «робити щось краще» (на користь теорій розвитку і росту), а також осмислюється людиною, у результаті чого знаходить інтенцію, додатково підсилюючись (на користь гуманістичних теорій).

Мотивація самотворення особистості виникає як динамічний аспект функціонування організму, який забезпечується складною структурно-рівневою мотиваційною системою, системоутворюючим чинником якої є самореалізація особистості. Витоками самореалізації особистості (а отже, й особистості у цілому) є *нужда* як енергетично-інформаційна сутнісна якість, що забезпечує експансію життя в онто- і філогенезі. Нужда виступає як єдина вихідна інтенційна сила, діяльність якої «запускає» складну систему «особистість» і забезпечує її розвиток як саморозвиток [6].

Слід звернути увагу на такі характеристики мотиву як його актуальний і потенційний стани. Будь-яка спонука (потреба, інтерес, мета та ін.) може перебувати у двох основних станах – задоволення і незадоволення. Перший характеризується переважно позитивним емоційним переживанням і відсутністю відповідної активності, другий – негативним переживанням і наявністю активності, спрямованої на задоволення спонуки. При виникненні розбіжностей між реальним та потенційним станами особистості виникає ефективне *напруження* цілісної системи, яке виводить її з рівноваги і переводить у мотиваційний стан.

Висновки. Здійснений аналіз феномену самотворення особистості дає підстави виділити нові передумови для більш активного і глибокозмістовного розуміння процесів саморозвитку та самореалізації особистості. Перш за все, це стосується, самої потреби у самореалізації, яка належить до вищих потреб; ця потреба актуалізує потенційні можливості особистості; потреба у самореалізації підтримує внутрішній стан напруження особистості, має соціальний характер (досягнення соціального статусу); потреба у самореалізації – це цінність; має постійний, безперервний характер, потреба у самореалізації наділена здатністю цілеспрямованого формування у процесі оволодіння будь-якою діяльністю. Отже, потреба у самореалізації є джерелом активності та самоактивності особистості, активність же визначає ті види діяльності, у яких ця потреба задовольнятиметься у конкретних умовах життєвого шляху.

Розуміння сутності особистісного становлення як «здійснення того, що існує у перспективі», сприяє більш поглибленому аналізу особистісного буття, ніж його розгляд лише крізь призму завершених форм і фіксованих та наявних людських рис і якостей. При цьому здатність до самодетермінації, саморозвитку, самовдосконалення та самотворення реалізується тоді, коли особистість стає справжнім суб'єктом. Рушійні сили особистісного розвитку локалізовані у самій особистості, а зовнішні чинники втрачають свою програмуючу роль.

Перспективи подальших досліджень цієї проблематики полягають у визначенні рівнів та стадій самотворення особистості, а також у необхідності розробки, на основі обґрунтованої моделі, діагностичного інструментарію.

Список використаних джерел

1. Bandura A. Self-efficacy : the exercise of control / A. Bandura. – N. Y. : W. H. Freeman & Co, 1997. – 286 p.
2. Боришевський М. Концептуальні засади проблеми самотворення особистості / М. Боришевський // Психологія особистості. – 2013. – № 1. – С. 39–47.
3. Брушлинский А. В. Проблема субъекта в психологической науке / А. В. Брушлинский // Психол. журн. – 1991. – Т.12. – № 6. – С. 3–10.
4. Кон И. С. Постоянство и изменчивость личности / И. С. Кон // Психологический журнал. – 1987. – № 4. – С. 126–137.
5. Ломов Б. Ф. Личность как продукт и субъект общественных отношений / Б. Ф. Ломов // Психология личности в социалистическом обществе : активность и развитие личности. – М. : Изд-во «Наука», 1989. – С. 6–23.

6. Максименко С. Д. Психологія внутрішнього світу / С. Д. Максименко // Розвиток особистісної активності : теоретичні аспекти : зб. наук. пр. / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2005. – С. 3–32.
7. Нюттен Ж. Мотивация, действие и перспектива будущего / Жозеф Нюттен ; под ред. Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2004. – 608 с.
8. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой / Н. И. Сарджвеладзе. – Тбилиси : «Мецниереба», 1989. – 206 с.
9. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 308 с.
10. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен ; пер. с англ. – СПб. : Питер, М. : Смысл, 2003. – 860 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Bandura A. Self-efficacy : the exercise of control / A. Bandura. – N. Y. : W. H. Freeman & Co, 1997. – 286 r.
2. Borishevs'kij M. Konceptual'ni zasady problemi samotvorenja osobistosti / M. Borishevs'kij // Psihologija osobistosti. – 2013. – № 1. – S. 39–47.
3. Brushlinskij, A. V. Problema sub#ekta v psihologicheskoy nauke / A. V. Brushlinskij // Psihol. zhurn. – 1991. – T.12. – № 6. – S. 3–10.
4. Kon I. S. Postojanstvo i izmenchivost' lichnosti / I. S. Kon // Psihologicheskij zhurnal. – 1987. – № 4. – S. 126–137.
5. Lomov B. F. Lichnost' kak produkt i sub#ekt obshhestvennyh otnoshenij / B. F. Lomov // Psihologija lichnosti v socialisticheskom obshhestve : aktivnost' i razvitie lichnosti. – M. : Izd-vo «Nauka», 1989. – S. 6–23.
6. Maksimenko S. D. Psihologija vnutrishn'ogo svitu / S. D. Maksimenko // Rozvitok osobistisnoj aktivnosti : teoretichni aspekti : zb. nauk. pr. / za red. akad. S. D. Maksimenka. – K. : Milenium, 2005. – S. 3–32.
7. Njutten Zh. Motivacija, dejstvие i perspektiva budushhego / Zhofef Njutten ; pod red. D. A. Leont'eva. – M. : Smysl, 2004. – 608 s.
8. Sardzhveladze N. I. Lichnost' i ee vzaimodejstvie s social'noj sredoj / N. I. Sardzhveladze. – Tbilisi : «Mecniereba», 1989. – 206 s.
9. Stolin V. V. Samosoznanie lichnosti / V. V. Stolin. – M. : Izd-vo MGU, 1983. – 308 s.
10. Hekhauzen X. Motivacija i dejatel'nost' / X. Hekhauzen ; per. s angl. – SPb. : Piter; M. : Smysl, 2003. – 860 s.

СЕРДЮК Л. З.

САМОСОЗДАНИЕ ЛИЧНОСТИ КАК ЦЕЛОСТНЫЙ САМОДЕТЕРМИНИРОВАННЫЙ ФЕНОМЕН

В статье раскрыты психологические принципы и системогенез самосоздания личности. Установлено, что самосоздание личности, как самодетерминированный феномен, предопределяется и опосредуется комплексом взаимосвязанных параметров личности, в частности ценностью саморазвития, целостностью восприятия жизненного пути, самопринятием и др. Выявлены структурные характеристики и динамические особенности самосоздания личности как самодетерминированной системы, базисными

параметрами которой определены потребность в саморазвитии, самопринятие и жизненная перспектива личности.

Обоснована целесообразность целостного изучения закономерностей процесса самосоздания личности через ее личностное и ценностно-смысловое опосредствование.

Ключевые слова: самосоздание, самореализация, саморазвитие, синергия, детерминация, самодетерминация, факторы самосоздания.

SERDYUK L. Z.

PERSONAL SELF-CREATION AS AN INTEGRAL SELF-DETERMINISTIC PHENOMENON

The article reveals psychological principles and system genesis of a phenomenon of personal self-creation. It was determined that personal self-creation, as a self-deterministic phenomenon, is conditioned and mediated by a set of personal interrelated parameters, including the value of self-development, integrity of life's journey perception, self-acceptance and so on.

A need for self-realization was identified as an important factor for self-creation; it actualizes potential abilities of an individual, supports his/her internal tension state, is a source of person's activity and self-activity, has a social character (social status achieving), can be formed purposefully during mastering of some activity. Continuous looking for personal growth was determined as a background of person's desire to self-actualization that is the base for the process of his/her self-creation.

The ground rule of personal self-creation as well as features of it determination and self-determination are described. Structural features and dynamic peculiarities of the phenomenon of personal self-creation as a self-deterministic system are revealed; its basic parameters are the need for persons' self-development, self-acceptance and life prospects.

Expediency was justified to perform an integrated study of objective laws of the personal self-creation process through personal and value-semantic mediation. It was found out that the more pronounced and effective is personal and value-semantic mediation of the personal self-creation process, the harmonious and productive it is.

Keywords: self-creation, self-realization, self-development, synergy, determination, self-determination, factors of self-creation.

Стаття надійшла до редколегії 22.01.2015 року.